

ماهیت جنگ بیولوژیک و آسیب‌شناسی آن از منظر اخلاقی و اعتقادی

طاهره عباسی^۱

چکیده

امروزه پیشرفت‌های علمی نوین در جهان، باعث ایجاد تغییرات چشمگیری در همه‌ی زمینه‌ها شده است. گروه‌های تروریستی نیز از این پیشرفت‌ها در جهت رسیدن به اهداف خود بهره می‌برند؛ نمونه‌ی بارز آن استفاده از سلاح‌های بیولوژیکی است، و علت استفاده از آن، تشخیص دشوار آن بوده که فقط با تجهیزات پیشرفته قابل شناسایی است. این سلاح‌ها می‌تواند در قالب بمب، موشک، حشره، ویروس و... باشد. بیوتروریسم با اهداف سیاسی، اقتصادی و یا نظامی صورت می‌گیرد؛ اما امروزه بیشترین هدف از بیوتروریسم، جنگ اقتصادی است که بیشتر در محصولات کشاورزی نمود پیدا می‌کند. اما در این میان جنگ بیولوژیک بر ابعاد دیگر زندگی بشر نیز تأثیرگذار بوده است. یکی از ابعاد تأثیرگذاری آن که در جوامع مذهبی آشکار می‌شود تأثیر بر بُعد اعتقادی و اخلاقی جامعه است. که گاه به تعطیلی مناسک جمعی، مساجد، زیارتگاه‌ها و مراسمات مذهبی و نیز قطع صله‌ی رحم و ارتباط با اقوام می‌انجامد. بنابراین پژوهش حاضر سعی نموده است تا با بررسی منابع موجود در این زمینه، به چالش‌های اخلاقی و اعتقادی در جنگ بیولوژیک بپردازد.

کلیدواژه: اخلاق، اعتقاد، بیولوژیک، مناسک

۱- طلبه‌ی سطح ۲، مدرسه علمیه حضرت معصومه (س)، شاهرود

مقدمه

ما در جهان در حال گذران زندگی هستیم که در هر لحظه توسط عوامل مختلف در حال تهدید شدن است. برخی از این عوامل طبیعی هستند و بشر در تولید آن به طور مستقیم دخالتی ندارد که می‌توان به سیل یا زلزله اشاره کرد اما در برخی دیگر بشر دخالت دارد و موجب از بین رفتن شمار زیادی از جانداران و موجودات بی‌جان می‌شود. تاریخ زندگی انسان مملو از فراز و نشیب‌ها و نزاع‌هاست. بشر از یک سو به اختراع وسایل رفاه و آسایش پرداخته و از سوی دیگر به ایجاد ابزار تخریب و کشتار اقدام نموده است. در این میان سلاح‌های شیمیایی و میکروبی یکی از ضد انسانی‌ترین دستاوردهای علمی بشر به‌شمار می‌رود. امروزه این سلاح‌ها مورد توجه تروریست‌ها قرار گرفته‌اند، زیرا این سلاح‌ها علاوه بر این که ارزان‌تر هستند می‌توانند صدمات جدی‌تری بر ناحیه مورد حمله وارد کنند و حمل آن‌ها آسان‌تر بوده و توسط افرادی که آموزش کمی دیده‌اند به کار گرفته می‌شوند.

«در واقع جنگ بیولوژیک در قالب بیماری یا هر شکل دیگری که باشد، تنها به بدن‌ها سرایت نمی‌کند، بلکه ورای موضوع پزشکی، همهٔ مرزهای زندگی بشر را درنور دیده و به همهٔ نظام‌ها و نهادهای جامعه تسری می‌یابد. از عرصه‌های مختلف زیست آدمی تأثیر پذیرفته و بر آنها تأثیر می‌گذارد. ممکن است با ساخت واکسن و دارو، بعد پزشکی آن خاتمه یابد، اما تأثیرات آن بر حیات اجتماعی به یکباره از بین نخواهد رفت. از پیامدهای آن بر اقتصاد جهان گرفته تا تأثیراتش بر مؤلفه‌های جمعیتی، محیط زیست، آموزش رسمی، و سیاست دولت‌ها. این فقط فضاها و مواضع عرفی و زندگی روزمرهٔ دنیوی نیستند که متأثر از آن می‌شوند، بلکه در آن سوی زیست جمعی همهٔ افراد، زیست جهان معنوی دینی نیز به طرز حیرت‌آور و غیرمنتظره و پیش‌بینی‌ناپذیری شروع به کنش و واکنش با عوامل جنگ بیولوژیک می‌کند». بنابراین پژوهش حاضر سعی دارد با بررسی منابع موجود در این زمینه به بحث و بررسی پیرامون چالش‌های اخلاقی و اعتقادی جنگ بیولوژیک از بُعد معنوی بپردازد.

درباره‌ی جنگ بیولوژیک و ابعاد مختلف آن تاکنون کتاب‌های در داخل و خارج از کشور به چاپ رسیده است. کتاب‌هایی همچون: کتاب "بیوتروریسم و نهادهای بین‌المللی" نوشته‌ی حمیدرضا افتخاری نبوی طباطبایی، به بررسی اقدامات نهادهای بین‌المللی در زمینه‌ی بیوتروریسم می‌پردازد. کتاب

«آشنایی با عوامل جنگ بیولوژیک» نوشته حسین معصوم‌بیگی که در آن به تاریخچه‌ی جنگ بیولوژیک و عوامل آن می‌پردازد. همچنین در این زمینه مقالاتی نیز به چاپ رسیده است از جمله:

- مقاله «بیوتروریسم و جنگ افزارهای بیولوژیک، از گذشته تا به امروز: یک مطالعه مروری کلاسیک» نوشته مجید زارع بیدکی و مهدی بلالی است. نویسنده در این پژوهش به بررسی سلاح‌های به کار رفته در جنگ بیولوژیک و قوانین بین المللی وضع شده درباره‌ی آن می‌پردازد.

- مقاله «کرونا و دینداری: چالش‌ها و تحلیل‌ها» نوشته‌ی محمدجواد چیت‌ساز؛ این پژوهش به بررسی چالش‌ها و تحلیل‌هایی که بر اثر شیوع کرونا بر حوزه‌ی دین و دین‌داری وارد شده، پرداخته است.

- مقاله «کرونا و تعطیلی زیارت» نوشته ندا رضوی‌زاده و سمیه ورشوی؛ این پژوهش با استفاده از روش تحقیق میدانی به بررسی واکنش‌های مردم در تعطیلی زیارتگاه‌ها در زمان بیماری کرونا پرداخته است.

در زمینه‌ی جنگ بیولوژیک در قالب بیماری‌های مختلف مقالات و اثرات دیگری نیز به چاپ رسیده است اما در هیچ‌کدام از آنها چالش‌های اعتقادی و اخلاقی جنگ بیولوژیک مطرح و بررسی نشده است. بنابراین پژوهش پیش‌رو سعی دارد به یک پرسش اصلی در این زمینه پاسخ گوید:

- جنگ بیولوژیک در زمینه‌ی اخلاق و اعتقادات جوامع موجب بروز چه چالش‌هایی شده است؟

مفهوم شناسی

بی شک برای بررسی موضوعات علمی نیازمند شناخت واژگان کلیدی عنوان هستیم. بنابراین پیش از ورود به بحث لازم است به بررسی برخی از واژگان بپردازیم. به همین منظور تعاریفی از مفاهیم بیولوژیک، ترکیب جنگ و بیولوژیک، چالش، اخلاق و اعتقاد ارائه می‌شود.

۱- بیولوژیک

بیولوژیک در لغت به معنای مربوط به زیست شناسی^۱ است. جنگ بیولوژیک در اصطلاح نظامی نوین، به معنای به کارگیری موجودات زنده و سموم آن‌ها به منظور قتل و زیان رساندن به انسان و یا ثروت‌های حیوانی یا زراعی در راستای کاستن توان نظامی و غیر نظامی یک کشور، است. برخی این جنگ را «جنگ باکتریایی» یا «جنگ میکروبی» هم خوانده‌اند ولی اصطلاح «جنگ بیولوژیک» برای این مفهوم مناسب‌تر است؛ چرا که باکتری و دیگر انواع موجودات ریز و نیز صورت‌های پیشرفته تری از حیات، مثل حشرات و دیگر موجودات موزی از جمله نباتات زیان‌بار را نیز شامل می‌گردد.^۲

۲- چالش

چالش در لغت معانی مختلفی دارد. زمانی که اسم مصدر باشد، به معنای جنگ، جدال و مبارزه است. اگر چالش در جایگاه اسم قرار بگیرد، به معنای مسئله و امری است که باید برای آن چاره‌ای پیدا شود. این لغت در گذشته در معنای رفتار از روی کبر و غرور و نخوت، و با ناز و غرور خرامیدن نیز به کار گرفته شده است.^۳

۳- اخلاق

اخلاق جمع «خُلُق» و «خُلُق» می‌باشد. خُلُق به معنی قوا و سجایا و صفات درونی است که با چشم دل دیده می‌شود. در اصطلاح اخلاق مجموعه صفات روحی و باطنی انسان است و یا علمی است که از ملکات و صفات خوب و بد و ریشه‌ها و آثار آن سخن می‌گوید. غربی‌ها هم از علم اخلاق تعاریف

^۱ - دهخدا، علی اکبر، لغت نامه دهخدا، ص ۱۵۹

^۲ - مجله فرهنگ و دانش پدافند غیر عامل، جنگ بیولوژیک (زیستی)، ص ۴۰-۴۳

^۳ - عمید، حسن، فرهنگ فارسی عمید، ص ۱۲۶

مختلفی ارائه داده اند، مثلاً علم اخلاق عبارت است از تحقیق در رفتار آدمی به آن گونه که باید باشد. و یا مجموع قوانین رفتار که انسان به واسطه مراعات آن می تواند به هدفش برسد^۱.

۴- اعتقاد

این واژه در لغت به معنی در دل گرفتن و قرار دادن در دل، گرویدن، یقین کردن و تصدیق کردن است. این واژه معانی متعدد دیگری نیز دارد؛ مانند: سخت و محکم شدن چیزی، ذخیره ساختن، کسب کردن زمین و آب و مال و غیره، ثابت شدن و گره خوردن^۲.

۵- اعتقاد و ایمان

ایمان از مصدر باب افعال و از ریشه آمن (امنیت یافتن) است که به معنای جای گیر شدن اعتقاد در قلب، یا تصدیق چیزی با اطمینان و نیز وثوق به چیزی یا کسی است که هر دو در معنا، مفهوم ایمنی در کار است. شخص با ایمان چنان دلگرمی و اطمینان دارد که هرگز در اعتقاد خویش شک و تردید نمی کند و به تعبیری از شک و تردید ایمن است^۳.

در تعریف اسلامی فرق ایمان با اعتقاد یکی این است که ایمان مبتنی بر معرفت یعنی باور صادق موجه است، ولی اعتقاد به هر باوری اعم از صادق و موجه و غیر آن می گویند. اما در تفکر غربی از این جهت فرق چندانی بین آنها نیست. تفاوت دیگر بین ایمان و اعتقاد، عقد القلب و خضوع و تسلیم قلبی در ایمان است. اما اعتقاد صرف پذیرش ذهنی و تسلیم ذهنی است هر چند در بردارنده تسلیم قلبی نباشد و فرق دیگر آن از حیث عمل است. ایمان تعلق قلبی ایست که ملازم عمل است ولی در اعتقاد اینگونه نیست^۴.

بیوتروریسم و جنگ بیولوژیک

۱- اهداف بیوتروریسم

^۱ - ابن منظور، محمدبن مکرم، لسان العرب، ج ۱، ص ۲۸۹

^۲ - دهخدا، علی اکبر، لغتنامه، ج ۱، ص ۵۲۲

^۳ - ابن منظور، لسان العرب، ج ۱، ص ۴۹۶

^۴ - مکارم شیرازی، ناصر، تفسیر نمونه، ج ۳، ص ۲۹۶

طرفی بارگاه‌های مقدس، نقشی کلیدی در حیات اجتماعی دین‌داران شیعی داشته و دارند و در جامعه-پذیری و بسط فرهنگ دینی پر اهمیت است.^۱ و از سوی دیگر مردم در زمان جنگ بیولوژیک و هجوم ویروس‌ها، بیش از هر زمانی احساس نیاز به نیایش و توسل به مکان و شخص مقدس دارند، و درست در این زمان این مکان‌ها از دسترس خارج می‌شود.

- تقویت خداآوری

عجز بشر در درمان بیماری کرونا نمایان گشت. این موضوع از یکسو عظمت و قدرت خدا و از سوی دیگر ناتوانی بشر را نشان می‌دهد و فرصت و زمینه‌ای برای بشر فراهم می‌کند که به خدا بیندیشد و به سوی او حرکت کند. در واقع این ویروس و بال این موضوع را به بشر فهماند که با وجود تمام پیشرفت‌های جهان مدرن هنوز نسبت به درمان یک ویروس کوچک ناتوان است و تنها راه عبور از این مسأله توسل به خدا و حرکت به سوی قدرت الهی است. بلای کرونا یک آزمایش الهی برای بندگان است. اگر بندگان با اعمال خود عملکرد مورد رضایت الهی داشته باشند موجب تکامل و رشد آنها می‌شود. در واقع توجه به این موضوع که کرونا یک بلای الهی بوده تا بشر مورد آزمایش قرار گیرد، موجب ارتقای نگاه بشری می‌شود. به بیان دیگر نوع نگاه توحیدی به مسأله کرونا زمینه ساز بیداری بشر می‌شود و این بلای الهی تبدیل به زمینه و بسترساز سعادت بشر می‌شود.^۲

- افزایش منجی‌گرایی

عقیده به ظهور یک نجات‌دهنده بزرگ آسمانی و امید به یک آینده روشن که در آن نگرانی‌ها و هراس‌ها برطرف شده و به برکت ظهور یک شخصیت ممتاز الهی همه تاریکی‌ها از پهنه گیتی برچیده و ریشه ظلم و تباهی از روی کره زمین برکنده شود، یک اعتقاد عمومی ثابت است که همواره در همه زمان‌ها و مکان‌ها بین تمام ملت‌ها شایع و رایج بوده است. مروری بر تاریخ این نکته را مورد تأکید قرار می‌دهد که عقیده به ظهور یک رهبر مقتدر الهی و آمدن مصلحی در آخرالزمان به نام منجی موعود جهانی به قدری اصیل و ریشه‌دار است که در اعماق دل ملت‌ها و پیروان همه ادیان و تمام اقوام و ملل جهان جا گرفته، به طوری که در طول تاریخ بشریت، انسان‌ها در فراز و نشیب‌های زندگی، با یادآوری

^۱ - رضوی‌زاده، ندا و ورشوی، سمیه، کرونا و تعطیلی زیارت، ص ۸۹

^۲ - بشیر، حسن و صبوری کزج، جواد، تحلیل گفتمان علمای شیعه در مواجهه با بحران کرونا، ص ۱۳

ظهور چنین رهبری مقتدر، پیوسته خود را از یأس و ناامیدی نجات داده و در انتظار آن مصلح موعود جهانی در پایان جهان لحظه‌شماری می‌کنند. در بین ادیان مختلف این مسئله مشترک است که پیش از آمدن موعود تحولاتی در دنیا رخ می‌دهد.

در شرایط کنونی که دنیا با شیوع بحران و بیماری عالم‌گیر کرونا مواجهه شده، به نظر می‌رسد گرایش‌ات منجی‌گرایانه و احساس نیاز به منجی موعود در مردم جهان با ادیان و تفکرات مختلف رشد و رواج بیشتری نسبت به قبل یافته است. اکنون به تبع رشد موج و منحنی گرایش‌ات منجی‌گرایانه در دنیا به واسطه‌ی بحران کرونا، در جامعه‌ی ایران به ویژه در میان اقشار مذهبی نیز تلاطم و انقلابی دیگر به وقوع پیوست و آن تقویت و تعمیق باور به موضوع انتظار است.

انتظار فرج و اعتقاد به ظهور امام عصر(عج) از باورهای مهم و ضروری مذهب تشیع است و گزاف نیست اگر بگوییم این کشور امام زمانی هیچگاه از رایحه و شمیم انتظار بقیه الله(ع) خالی نبوده است. اما در برهه‌هایی غلبه‌ی گرایش‌ات مادی‌گرایانه، بروز مشکلات و چالش‌هایی در زندگی روزانه و تلاش خستگی‌ناپذیر و برنامه‌ریزی‌های شیاطینی بزرگ چون آمریکا در حوزه‌ی جنگ نرم جهت ارائه‌ی تصویری وارونه از موضوع انتظار و منجی‌گرایی در بسته‌های موهوم آرماگدونی، گاهی موجش برخی از مسلمانان را نیز با خود برده و ممکن است این باور را به مرور در اذهان عده‌ای سست کرده باشد که با رخداد بزرگترین بحران بشری به نام کرونا، موج گرایش منجی‌گرایانه این باور تقویت شده و با افتخار به یک احساس نسبتاً عمومی تبدیل شده است.^۱

^۱ - گاهنامه سخن هادی، بحران کرونا افزایش گرایش‌ات منجی‌گرایانه و وظایف مؤمنان، ص ۸

نتیجه‌گیری

جنگ بیولوژیک و استفاده از ابزارهای بیولوژی مانند بیماری، آلودگی آب و مواد غذایی، و... سابقه‌ای طولانی دارد. گاهی استفاده از این ابزار به صورت آشکار صورت گرفته و در بیشتر مواقع به صورت پنهانی انجام شده است. به گونه‌ای که برای دولت‌ها و مردم قابل تشخیص نبوده است. جنگ بیولوژیک بر ابعاد مختلفی از زندگی بشر تأثیرگذار بوده است. استفاده از سلاح‌های بیولوژیک همواره ابعاد سلامتی، اجتماعی، فرهنگی، و حتی سیاسی ملت‌ها را تحت تأثیر قرار داده است. در این بین یکی از مهمترین چالش‌هایی که برای جوامع مذهبی بوجود آمده است، چالش‌های اخلاقی و اعتقادی و به طور کلی دینداری است که تحت الشعاع عوارض جنگ‌های بیولوژیک قرار گرفته است. در بُعد اعتقادی، خصوصاً در دین اسلام و در صورت بروز عوامل بیماری‌زا، تعطیلی مناسک جمعی و مراسمات مذهبی، تعطیلی مساجد و زیارتگاه‌ها است که خود موجب بروز سؤال اساسی برای مردم مبنی بر کارایی دین در مواجهه با مشکلات این‌چنینی است. در موقعیت‌های این‌چنینی سؤال درباره‌ی وجود خدا و توانایی او در کمک به انسان در این شرایط بیشتر شایع می‌گردد. در بُعد اخلاقی نیز بسیاری از مسائل همانند صله‌ی رحم و ارتباط با اقوام و... به چالش کشیده می‌شود.

منابع

- ابن منظور، محمد بن مکرم، لسان العرب، بیروت: دارصادر، ۱۴۰۴
- باقری کبورق علی، کلیات و مبانی جنگ و استراتژی، تهران: مرکز نشر بین الملل، ۱۳۷۰
- جوادی آملی، عبدالله، ادب فنای مقربان (شرح زیارت جامعه کبیره)، قم: اسراء، ۱۳۹۴
- خرمشاهی، بهاء الدین، دایرة المعارف تشیع، ترجمه: کامران فانی، تهران: نشر شهید سعید محبی، ۱۳۸۳
- دهخدا، علی اکبر، لغت نامه دهخدا، تهران: انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۵۱
- عمید، حسن، فرهنگ فارسی عمید، تهران: انتشارات امیر کبیر، ۱۳۸۶ ص ۱۲۶
- علائی حسین، تاریخچه کاربرد جنگ افزارهای شیمیایی، متن کامل مقاله‌های سمینار تأثیر جنگ‌های شیمیایی بیولوژیک بر انسان، محیط زیست و جامعه، دانشکده فنی دانشگاه تهران، ۱۳۷۱
- کردبچه حسین آباد مهدی، تهدید تسلیحات شیمیایی و بیولوژیکی در حقوق بین الملل، تهران: بنیاد حفظ آثار و نشر ارزشهای دفاع مقدس، ۱۳۸۹
- کلینی، الکافی، محمد بن یعقوب، اصول کافی، مترجم مصطفوی، قم: مرکز نشر دفتر تبلیغات اسلامی، ۱۳۶۹
- مینایی، محمدابراهیم و زردار سعید، همایش سراسری دفاع در برابر بیوتروریسم خلاصه مقالات، تهران: نشر دانشگاه امام حسین (ع)، ۱۳۸۱
- ممتاز، جمشید، حقوق بین الملل سلاح‌های کشتار جمعی، ترجمه: امیرحسین رنجبریان، تهران: نشر دادگستر، ۱۳۷۷
- محدثی گیلوایی، حسن، کرونا و برخی باورهای دینی سنتی، مجموعه مقالات کرونا و جامعه‌ی ایران، تهران: پژوهشگاه فرهنگ هنر و ارتباطات، ۱۳۹۹
- مصطفوی، حسن، التحقیق فی کلمات القرآن، تهران: مرکز الکتاب للترجمة والنشر، ۱۴۰۲
- نوریس، پیپا و اینگلهارت، رونالد، مقدس و عرفی: دین و سیاست در جهان: کند و کاوی در جوامع مذهبی و غیرمذهبی جهان، ترجمه‌ی مریم وتر. تهران: کویر، ۱۳۸۷

مقالات

- اسدزندی، مینو و همکاران، ارزیابی تطبیقی رفتارهای سلامت معنوی مردم ایران در پاندمی کووید ۱۹ با شواهد دینی، مجله طب نظامی، ش ۸، ۱۳۹۹ صص ۸۶۴-۸۷۲
- بشیر، حسن و صبوری کزج، جواد، تحلیل گفتمان علمای شیعه در مواجهه با بحران کرونا، فصلنامه مطالعات رسانه‌ای، سال ۱۶، ۱۴۰۰
- چیت‌ساز، محمدجواد، کرونا و دینداری: چالش‌ها و تحلیل‌ها، فصلنامه علمی تخصصی ارزیابی تأثیرات اجتماعی، ش ۲، صص ۱۵۲-۱۶۲، ۱۳۹۹
- حکیم، سید محمدحسن، مفهوم‌شناسی زیارت در فرهنگ اسلامی، مجله حدیث و اندیشه، ش ۱۰ و ۱۱، صص ۲۲۷-۲۴۰، ۱۳۹۰
- رضوی‌زاده، ندا و ورشوی، سمیه، کرونا و تعطیلی زیارت، مجله مطالعات اجتماعی ایران، ش ۲، صص ۸۳-۱۱۰، ۱۳۹۹ - مجله فرهنگ و دانش پدافند غیر عامل، جنگ بیولوژیک (زیستی)، بهار ۱۳۹۱ صص ۴۰-۴۳
- سراج‌زاده و دیگران، دین و سلامت: آزمون اثر دینداری بر سلامت در میان نمونه‌ای از دانشجویان، فصلنامه جامعه‌شناسی کاربردی، ش ۴۹، صص ۵۵-۷۷، ۱۳۹۲
- شهرکی، سیامک، «بررسی انواع سلاح بیوتروریسم و تاثیر آن بر امنیت ملی». فصلنامه مطالعات منافع ملی، سال ششم، شماره بیست و دوم، زمستان ۱۳۹۹
- قادری صلاح الدین و اورعی نیلوفر، دین و دینداری و کووید ۱۹: بخشی از مسئله، بخشی از راه، مجله مطالعات اجتماعی ایران، دوره چهاردهم، شماره ۴، صص ۷۶-۱۰۵، ۱۳۹۹
- گاهنامه سخن هادی، بحران کرونا افزایش گرایش‌های منجی‌گرایانه و وظایف مؤمنان، ش ۱، ۱۴۰۰